

Значение на висшето образование за производителността на труда в България

Силвия Господинова*

Резюме: Производителността на труда е една от най-важните икономически категории, оказваща решаващо влияние за просперитета, конкурентоспособността и подобряване благосъстоянието на хората. Проблемите, свързани с нея, имат важно значение и за България, тъй като постигането на по-висока производителност на труда както в отделните организации и отрасли, така и в икономиката като цяло е най-същественото доказателство за жизнеспособността на икономиката.

Постигането на по-висока производителност на труда е важна предпоставка и за подобряване жизнения стандарт на хората. Илюзия е да очакваме съществено подобрене на жизнения стандарт в страната и успехи в борбата с бедността, без да постигнем осезаеми резултати, които да доведат до нейното повишаване. Растежът на производителността на труда е предпоставка и за решаване на проблемите със заетостта и безработицата.

Но за да се случи това, е нужно пазарът на труда да предоставя качествени кадри, които да обезпечат тази производителност. Тук вече основна роля играе

* Силвия Господинова е доктор, главен асистент в катедра „Обща икономическа теория“ на Икономически университет – Варна, e-mail: s_gospodinova@ue-varna.bg

взаимодействието между пазара на труда и пазара на образователни услуги, и затова фокусът следва да се насочи върху усъвършенстването на висшето образование у нас и създаване на подготвени за професионална реализация хора, които да спомогнат за увеличаване на производителността на труда.

Ключови думи: производителност на труда, образование, растеж, качество, конкурентоспособност.

JEL: I25, I23, O47.

Увод

Производителността на труда, разбрана най-общо като количеството продукти или услуги, създавани от единица труд, оказва решаващо влияние за просперитета на всяка страна, за конкурентоспособността на нейната икономика, за решаване на редица социално-икономически проблеми, за увеличаване на националното богатство и подобряване благосъстоянието на хората. Безспорно, проблемите на производителността имат важно значение и за нашата страна, тъй като постигането на по-висока производителност както в отделните организации и отрасли, така и в икономиката като цяло е най-същественото доказателство за жизнеспособността на пазарната ѝ организация.

Дискусия

Постигането на по-висока производителност на труда е важна предпоставка и за подобряване жизнения стандарт на хората и този факт неговусмислено се доказва от данните за страните, постигнали високо равнище на производителност. Растежът на производителността е предпоставка и за решаване на проблемите със заетостта и безработицата. На пръв поглед изглежда, че увеличаването на производителността на труда би довело до намаляване или задържане ръста на работните места, а с това, при равни други условия, и до намаляване на заетостта и повишаване на безработицата. Тази теза може да бъде вярна само в краткосрочен план и за отделни организации и отрасли. От друга страна, обаче, високата производителност е предпоставка за по-добра конкурентоспособност на икономиката като цяло, на отраслите и отделните организации, а това означава икономически растеж, поддържане и разширяване на пазарни позиции, а оттам, при равни други условия, по-висока заетост и по-ниска безработица.

За да се заемат тези работни места е нужно пазарът на труда да предоставя подготвени кадри, а за това основна роля играе взаимодействието между пазара на труда и пазара на образователни услуги, и поради тази причина вниманието следва да се насочи върху усъвършенстването на висшето образование у нас (като една от последните стъпки в подготовката за заемане на дадено работно място) и създаване на подготвени за професионална реализация хора, които да спомогнат за увеличаване на производителността на труда. От една страна, целта е да се обучат компетентни специалисти в направления, съобразени с потребностите на икономиката, а от друга – да се създадат благоприятни условия за заетост на тези кадри, като им се гарантира реализация в съответствие с получената специалност, квалификация и възможности за развитие.

В настоящата разработка ще направим опит да определим значението на висшето образование за повишаване на производителността на труда. В тази връзка пазарът на образователни услуги е производна по отношение на пазара на труда, а той пък се определя от пазара на стоки и услуги. Тази двойна зависимост всъщност не трябва да се разглежда толкова като субординация, колкото като триединство, чийто основен смисъл е задоволяване на потребностите на обществото. Търсенето на труд зависи от търсенето на неговите продукти. На свой ред търсенето на образователни услуги зависи от търсенето на различните видове труд, т.е. на кадри с определен профил. Ако хората изпитват потребности от определени стоки или услуги, бизнесът ще предяви необходимост от специалисти, които да ги произвеждат. Оттук се формира необходимост от конкретен вид образование, което да подготви тези специалисти, а в тази сложна система от елементи и връзки появата на несъответствия и проблемни ситуации е неизбежна.

Основната теза, която се отстоява в статията, е необходимостта от фокусиране вниманието на институциите в България върху подобряване на обучението и достъпа до системата на висшето образование. Това ще осигури трайни положителни промени както за отделната личност, повишавайки нейното благосъстояние, така и за обществото като цяло, подпомагайки производителността на труда в него.

Настоящият анализ има за **цел** да очертае значението на висшето образование за производителността на труда, като това е в пряка връзка със създаването и реализацията на образовани и квалифицирани кадри, които да отговорят на потребностите на бизнеса в динамичните икономически условия в нашата страна.

Влиянието и значението на човешкия капитал върху производителността на труда може да се измери чрез показатели, свър-

Дискусия

зани с образованието и образователното равнище на населението. Количествено това може да стане чрез популярни индикатори като: *среден брой години на обучение, коефициент на записване, дял на населението с дадена образователна степен, разходи за образование в публичния и/или частния сектор и др.*

В следващата част от разработката обект на изследването ще бъдат както финансите, така и човешките ресурси, създавани и използвани в сектор образование, като ги представим от гледна точка на пазара на труда, тяхното ниво на образование и съответното им влияние върху производителността на труда в българските условия.

Финансови измерения на образованието в Република България.

Новите икономически реалности поставят акцент върху качествено усъвършенстване на системата на образование и обучение, в частност на висшето образование, тъй като един от факторите за увеличаване на производителността на труда и доходите на работещите са инвестициите във формирането на човешки капитал.

Процесът на инвестиране в образованието би могъл да се анализира в два аспекта: на равнище отделен субект, инвес-

Висше образование

тициите в повишване на образованието са оправдани, когато носят по-висок обществен статус и по-добро лично благосъстояние, а за обществото изразходването на ресурс за финансиране на образованието има смисъл, ако разходите имат насрещен еквивалент, изразен в повишена производителност. Това дава основание да се подчертае, че по-високата степен на образование е белег за повишена производителност, а на тази основа се създават необходимите предпоставки за нарастване на благосъстоянието както на отделната личност, така и на обществото като цяло.

България е изправена пред необходимостта да оптимизира дейността си по отношение на образованието, както и да изгради политика, гарантираща по-висока резултатност на предназначенията за сектора държавни разходи. По показателя инвестиции в образование, изчислени като дял на средствата за висше образование в БВП България е на едно от последните места в ЕС. В действителност не само в национален, но и в световен мащаб разходите за образование се финансират предимно от държавния бюджет, като няма държава, която да финансира образованието с дял по-малък от 69% от общо разходите за образование, като в някои страни като Белгия, Естония, Малта, Норвегия, Швеция и Финландия дялът на публичното финансиране достига и над 95% (фигура 1).

Фигура 1. Публични и частни разходи за образование в България за периода 2000-2013 г. (% от общите разходи за образование)

Дискусия

За периода 2000-2013 година публичните разходи за образование в България приемат стойности между 85-87,5%, което отрежда и сравнително постоянен дял на частните разходи в диапазона 13-15% (фигура 1). По този показател България се доближава до регистрираните в ЕС средни стойности на дела на частните разходи за образование, който е 13,8%. Въпреки заеманият значителен дял от общите разходи, публичните разходи за образование в България са незначителна част от БВП на страната, между 4-5% за разглеждания период. В тази връзка, е нужно увеличаване на ефективността на тези разходи, с което да се подпомогне постигането на заложените критерии в стратегията „Европа 2020“, а именно – редуциране броя на лицата, рано напуснали училище от 15% през 2010 г. до под 10% през 2020 г. и минимум 40% дял на населението на възраст между 30 и 34 години, което да има висше или еквивалентно образование през 2020 г. при отчетени 31% през 2010 г. Целите на България по тези критерии са съответно 11% и 36% (Европа 2020, 2012, с. 31-40) с времеви хоризонт 2020 г. За сравнение, през 2010 г., в САЩ лицата с висше образование на възраст 25-34 години са 40% от населението, а в Япония са над 50%. (Европейска комисия, 2010, с. 14).

При анализиране динамиката на разходите за образование в България на един учащ като дял в БВП на глава от населението в страната се установява, че се пада между 22 и 28%, което е около средното за ЕС – 24-28%. От което следва, че вниманието следва да се насочи не към обема на финансирането, а към ефективността на изразходваните средства и възвръщаемостта от тях, измерени най-вече с качеството на образованието и последващата от това производителност на труда. В България през последните години се забелязва възходяща тенденция при публичните разходи за образование, но това не е съпроводено с адекватна реформа в този сектор, кое-

то съответно не води и до повишаване на ефективността от изразходването на тези допълнителни ресурси (<http://kanal6.bg/index.php/predavaniq/shortnews/6354-nuzhni-sa-efektivni-reformi-za-spasyavaneto-na-balgarskoto-obrazovanie>).

При тази ситуация качеството на образованието до голяма степен се влияе от много бавните темпове на реструктуриране, а също и на въздействието на редица фактори от демографски, икономически и социален характер. Необходимо е образованието да заема адекватна позиция заедно с икономическите, социалните и здравните функции на страната, докато засега то се подценява като лост за повишаване на БВП, конкурентоспособността и производителността в България.

На база информацията от НСИ става ясно, че публичните разходи за висше образование имат най-голям относителен дял (публичните разходи спрямо частните разходи за висше образование през разглеждания период се движат в пропорция 70:30), а частните разходи са много по-ниски в сравнение с всяка от другите образователни степени, а голямата част от студентите в България посещават не частни, а държавни висши училища. Крайният резултат от всичко това е възходяща тенденция на нетния коефициент на записване на населението на възраст 19-23 години от 26 пункта през 2000/2001 г. до 44,1 пункта през 2015/2016 г. (фигура 2).

Върху състоянието на сектор „Образование“ оказват влияние редица фактори, предизвикващи много нееднозначни последици и влияещи върху състоянието и ролята му в българската икономика. Основната част от тях имат социално-икономически характер – недостатъчното бюджетно финансиране на този сектор, неефективното използване на отделните бюджетни средства, недостатъци в нормативната уредба и в системата за контрол на качеството на образованието, а също и ре-

дица демографски фактори като ниската раждаемост, високата смъртност и големите емиграционни потоци, не на последно място е и лошият социален статус на българското население, което има все по-малка възможност да отгледя средства за образование и квалификация.

нето на тези връзки България трябва да отбележи прогрес в следните области: образование, даващо възможност за получаване, прилагане и обмен на знания; инвестирането в иновационни системи, които да подобрят приложимостта на науката и технологиите в практиката; обществена

Фигура 2. Нетен коефициент на записване на населението в България на възраст 19-23 години

Основният проблем в образователния сектор обаче си остава недостатъчното финансиране и по-важното, ниската ресурсна и финансова ефективност, което налага инвестициите в него да станат основен приоритет на държавната политика в България, защото е доказано, че образованото население е определящо за конкурентоспособна и добре функционираща икономика. За целта бюджета за образование в България следва да достигне поне 6% от БВП до 2020 г., но освен това следва да се увеличи ресурсната и финансовата ефективност в образователния сектор, тъй като увеличаването на публичните разходи не винаги води до по-висока резултатност. За подпомагане постигането на тази цел следва да се увеличи контрола и прозрачността на изразходваните публични ресурси, а за това ще спомогне използването на адекватна нормативна база.

Много проучвания и добри практики на редица страни предполагат тесни връзки между знанието и производителността, конкурентоспособността и икономическия растеж. За заздравяването и поддържа-

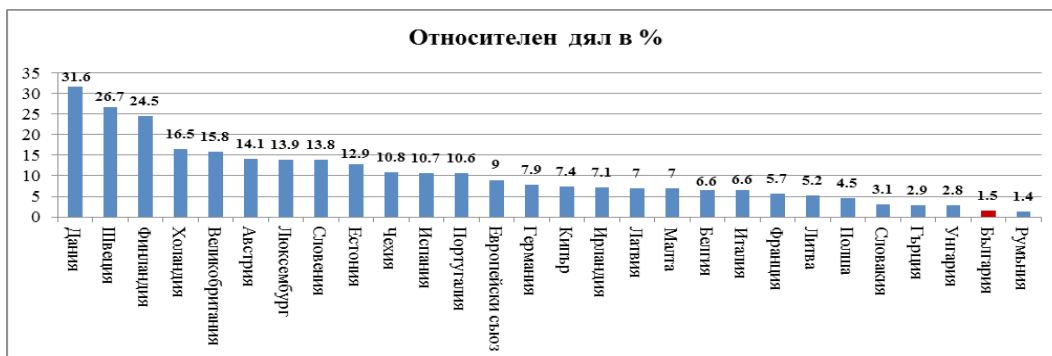
информационна инфраструктура, която да предоставя на разположение достъпни и ефективни информационни и комуникационни технологии, които да подпомагат образованието и сътрудничеството между него и бизнеса; икономическа и институционална рамка, осигуряваща стабилна макроикономическа среда, а също така и висока конкурентоспособност, гъвкав трудов пазар и социална стабилност.

България не отбелязва значително развитие в области характерни за икономика основана на знанието, тъй като една от основните характеристики за това е обучението през целия живот, а населението на възраст между 25 и 64 години, което е взело участие в образователната система и системите за обучение в България през 2012 г. е едва 1,5% според проведено от НСИ изследване „Наблюдение на работната сила“. Въпреки покачването в сравнение с 2011 г. на този показател с 0,2 процентни пункта, данните за България не са особено оптимистични. През последното десетилетие липсва трайна и устойчива тенденция, въпреки че за периода 2010-2012 г. се забе-

Дискусия

лязва последователно нарастване на дела на участващите в образователния процес. Дистанцията обаче между средните стойности за ЕС и България се запазва относително голяма. България заедно с Румъния отбелязват едни от най-ниските стойности по този показател (фигура 3).

знанията, които получават, а също и да използват тези познания в контекста на обучение през целия живот, липсва им и достатъчна финансова подкрепа, което ги принуждава да си губят времето и да работят нискоквалифицирани дейности само за да могат да се издържат по вре-

Фигура 3. Дял от населението на възраст 25-64 години, което участва в учене през целия живот в страните – членки на ЕС, за 2012 г. (Евростат)

Лисабонската стратегия и редица други програми и стратегии призовават към насърчаване на образованието и на инвестициите в човешки капитал, като целите са да се намаляват напускащите рано училище, да се адаптира образователната система към изискванията на общество, основано на знанието, да се насърчава обучението през целия живот на всички и да се повиши и улесни мобилността (Да се изправим пред предизвикателството, 2004, с. 106).

Човешкият капитал е ключов елемент в икономиките основани на знанието и при тях населението трябва да има възможност да създава, използва и обменя знания, но във връзка с обучението му следва да се решават и редица проблеми. Основни проблеми на обучението в България, които намаляват ролята и приноса му в производителността на икономиката са:

- Автономното управление и мениджмънт на висшите училища – студентите не са достатъчно ориентирани във възможностите си за избор и оценка на по-

ме на обучението си, тъй като нямат много други алтернативи (като заеми, стипендии и др.);

- Проблеми, свързани с икономиката и пазара на труда – липса на квалифицирани работници, несъответствие между учебните програми и нуждите на пазара на труда;
- Проблеми, свързани с образованието – образователни политики, бизнесът не играе важна роля в регулирането на висшето образование и не дава ясни сигнали за настоящите и бъдещите си потребности;
- Проблеми, свързани с финансирането – основен инвеститор в системата на образованието е държавния бюджет: над 80% са публичните разходи за образование в България, а частните са под 20%.

Основните начини за решаване на тези проблеми, а оттам и увеличаване ролята на висшето образование в производителността на българската икономика са следните: да се предприемат мерки във връзка с промени в управлението на образователна-

та система (по-голяма роля в управлението и финансирането да има бизнеса, като му се даде възможност да определя и политиката в определени области, а също и в програмите на обучение, особено полезни са и съвместни проекти между бизнеса и университетите), да се осигури подходящо финансиране (отпускане на повече ресурси и тяхното ефективно изразходване) и да се извършват системни проучвания (с цел изграждане на механизми за улесняване сътрудничеството между отделните степени на образователната система и изследователските институции) във връзка с по-нататъшното развитие на системата и в отговор на потребностите на бизнеса.

Развитие на висшето образование в България през периода 2000-2015 г. и основни предпоставки и причини за несъответствието между търсенето и предлагането на пазара на труда

Процесите на глобализация и интернационализация изискват по-качествени знания и умения за трудещите се, както и обучение през целия живот. Основните промени в пазара на труда се състоят в изменение на демографската структура (нараства дялът на по-възрастното население), а също и засилените миграционни потоци (най-вече към САЩ и страните от Европейския съюз).

През последните години 20% от населението на България е с висше образование, 43% със средно и 37% с основно или по-ниско, което е проблем пред националното развитие, тъй като човешки капитал с такава образователна структура не е в състояние да генерира значителен ръст в основните сектори на една потенциална бъдеща икономика на знанието. „Висшето образование се приема като комплекс, който има водеща роля за повишаване качеството на човешкия капитал“ (Илиев, 2009, с. 85).

Поддържането на висок образователен и квалификационен потенциал на трудовете ресурси е важен фактор за растежа на производството в страната. Високото качество на работната сила се определя в Европейската стратегия по заетостта като основен фактор за повишаване на производителността на труда и конкурентоспособността на бизнеса (Национален план за действие по заетостта през 2003 г., приет с решение на МС №311 от 25 април 2003 г., с. 37).

Адекватността и качеството на образователната подготовка обуславят в голяма степен реализацията на младите специалисти на пазара на труда. Обучението на специалисти в системата на висшето образование трябва да съответства на средно и дори дългосрочните потребности на икономиката и пазара на труда (висшето образование е дългосрочен процес и неговият продукт може да се реализира на пазара не по-рано от 4-6, а понякога и повече години от началото на обучението). Тъй като информацията относно средно и особено дългосрочните потребности е ограничена (няма определени стратегически приоритети за развитие на българската икономика; не е развита и достатъчно добра информационната система и база данни за потребностите на работодателите, а информацията, която е налице, в повечето случаи се отнася до краткосрочни потребности), определена представа за адекватността на българското висше образование може да се получи при сравняване на изучаваните специалности у нас и в европейските страни, както и от някои български и международни анкетни проучвания.

Данните на Евростат показват, че България изостава от ЕС в подготовката на специалисти в редица съвременни области на знанието. В сравнение със средноевропейските показатели у нас дялът на обучаваните студенти е по-малък в следните области на образованието: подготовка на

Дискусия

учители и науки за образованието; хуманитарни науки и изкуство; природни науки, математика и информатика; здравеопазване и социални дейности. Завършилите висше образование в областта математика, природни и технически науки на 1000 души от възрастовата група 20-29 години са 12,4% за България при средно 16,8% за ЕС (2015 г.). Относително по-голям е дялът на младежите в нашата страна, изучаващи: социални, стопански науки и право, услуги (като и в двете области дялът им допълнително нараства за периода 2005-2015 г.).

Пример за това как работодателите оценяват дали изучаваните специалности и образователната подготовка на българските студенти, въпреки различията, посочени по-горе, отговарят на техните потребности, може да се види от резултатите на някои анкетни проучвания.

Изследване на световната компания за човешки ресурси „Менпауър“ за недостига на таланти през 2014 г. (www.dnevnik.bg, 29 юли 2015 г.), в което са анкетирани 40 хил. мениджъри от 39 държави от Европа, Северна и Южна Америка, Азия, Близкия изток и Африка, показва, че в България 42% от фирмите полагат много усилия, за да намерят подходящи кадри. Половината от анкетираните 750 работодатели са заявили, че най-голямото препятствие е недостигът на кандидати. Липсата на технически умения и опит, на бизнес и академични знания също затруднява мениджърите при наемането на персонал.

Изследване на Институт „Отворено общество“ за пазара на труда, успешните специалности и нуждите на бизнеса, представено на форум „Какво да е образованието, за да е конкурентен бизнесът?“ през 2014 г., показва, че 25% от завършилите висшеступни у нас не успяват да се реализират никъде. Повече от половината от завършилите (57%) работят на места, където не се изисква висше образование. В България остават около 70% от висшистите, но 45-60% от

завършилите медицина, туризъм и изкуства не се реализират в страната. В обществен сектор, здравеопазването и ИТ сектора между 60 и 90% от специалистите работят на места, отговарящи на квалификацията им. В промишлеността, обаче, само между 16 и 30% от инженерите се реализират според квалификацията си (www.Webcafe.bg/Id_1560462295,dartsnews.bg/News/19541).

Резултатите от друго анкетно проучване, проведено от Българската стопанска камара в рамките на проект по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, и представени през 2014 г. (<http://www.vesti.bg>, 21.02.2015 г.), показват, че подготовката на завършващите средно и висше образование не е достатъчна. Според тях нараства броят на длъжностите, изискващи по-висока образователна степен, а работодателите трудно намират необходимия им персонал. Главните причини, изтъкнати от анкетираните, са: отлив на младите хора от техническите специалности (44% от предприятията са посочили този отговор), разминаване между търсене и предлагане на пазара на труда (41%), несъответствие на образователните стандарти, учебно съдържание и програми с потребностите на бизнеса (39%), физически недостиг и застаряване на работната сила (35%), формално провеждане на учебните стажове и практики (35%) и ниско качество на професионалното и висше образование (34%).

Липсата на професионално ориентиране и кариерно развитие в средните и висшите училища води до обучение в специалности, които или не се търсят на пазара на труда, или има пренасищане на специалисти от тях. Напълно подготвени от висшите училища мениджъри, оперативни ръководители и квалифицирани работници няма. Дефицитите са както в ключовите, така и в специализираните компетенции.

Посочва се също, че има проблеми и в теоретичната, и в практическата подготовка по специалността. Учебното съ-

Дискусия

държание при теоретичното обучение не е осъвременено, а обучението е с малка практическа насоченост. Няма система за прогнозиране на потребността от кадри, дори в краткосрочен план. Няма дефинирана ясна визия и приоритети за развитието на висшето образование, а приемът на университетите реално се определя на база капацитет и налични преподаватели.

Работодателите подчертават още, че предприятията си взаимодействат с образователната система по следните начини: най-голям дял имат стажантските програми (25%), предоставянето на материално-техническа база за обучение (17%), сключване на договори за сътрудничество (16%). За бъдещо сътрудничество приоритет е даден на стажантските програми и професионалното ориентиране (25%), участие със стажантски програми и проекти с външно финансиране (24%), сключване на договори за обучение (22%).

Според данните образователната подготовка на младите специалисти не отговаря в необходимата степен на потребностите на пазара на труда. Проблеми има в теоретичното и в практическото им обучение. Те създават бариери и ограничават възможностите им за реализация. Възниква и въпросът доколко областите на образование, в които преобладаващо се учат българските младежи, както и по-ограниченото им участие в други специалности (спрямо средноевропейските показатели), ще създадат нужните условия и осигуреност с квалифицирани специалисти за развитието на съвременни и конкурентни икономически отрасли и производства.

Официалните данни на Евростат също открояват съществуването на **проблеми при реализацията на младите специалисти** на пазара на труда. Коефициентът на заетост на новозавършилите висшисти (до 3 години след завършване на висше образование) на възраст 20-34 години е по-малък от средноевропейския, като през 2008 г.

Висше образование

техните стойности са били почти еднакви. По-голямо е изоставането при младежите на възраст 25-29 години спрямо това при възрастовата група 30-34 години. Коефициентът на безработица при младите висшисти у нас е близък до средноевропейското равнище, но прави впечатление, че дялът на икономически неактивните младежи с висше образование е близо два пъти по-голям.

Проблемът с неактивността на младите висшисти не е само показател за резултатността на системата за висше образование, но и за ефективността на обществените разходи за тази система, както и за загубите за икономиката от неизползването на този човешки капитал. Не по-малко важен в този аспект е и фактът, че голяма част от младите специалисти не успяват да намерят работа по специалността си или работят на места, за които не се изисква висше образование. По данни на европейската статистика (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA), 2015), 30% от хората с висше образование на възраст 25-34 години в България работят именно на такива места при средно 18,1% за останалите европейски страни (2014 г.).

Изследване на значението на образованието върху производителността на труда в България

Днес все повече младежи, завършващи средното си образование, кандидатстват във ВУЗ, въпреки че не вярват в професионалната си реализация след своето завършване. От друга страна, се наблюдава тенденцията младият човек, завършващ средното си образование, да запише висше на всяка цена, независимо в кой университет и в каква специалност, стига да бъде студент, който след четири или пет години ще има диплома, която да го представлява пред обществото, роднините и потенциалните работодатели като човек с образо-

Дискусия

вание и евентуално – специалист в някаква област. И резултатът е следният: броят на хората с висше образование в България е 1 348 700, или всеки пети (19,6%) е висшист, а завършилите средно образование са 2 990 400 (43,4%). Това показват данни от преброяването на населението и жилищния фонд към 1 февруари 2011 г., според Националния статистически институт (НСИ) (<http://profit.bg>, достъпно на 27.02.16 г.) Продължаването на тази тенденция за бъдеще няма да доведе до подпомагане на прираста на производителността на труда в страната, а точно обратното.

Стряскащи са и статистическите данни от Сметната палата, според които висшистите в страната ни не работят според образованието си или изобщо не работят. Почти всеки втори висшист – 46% от завършилите през 2010-2014 г., работи нещо, изискващо по-ниска образователна степен. Едва една четвърт (56 171 души) са успели да си намерят работа, за която се изисква висше образование. Принос към осигурителната система имат 160 736 специалисти от общия брой завършили. Останалите или са безработни, или продължават образованието си. На фона на тази картина успокоителното за България, но не и в глобален аспект, е високото ниво на безработица на образовани млади хора в цял свят – в САЩ безработицата сред младежите гравитира около 16 на сто, а ситуацията в Европа е още по-лоша, тъй като средната стойност там е 22,6% (Германия е най-забележителното изключение със само 7,9%). Дори и в Хонг Конг, считан за една от най-динамичните икономики в света, нивото на безработицата сред младите хора възлиза на 11,6%. (<http://www.segabg.com>, достъпно на 25.06.16 г.).

Тъй като университетите се финансират изцяло от държавата – става въпрос за държавните университети, които разчитат на субсидии (те обучават преобладаващия брой студенти), то фирмите не

инвестират в тях, а ако беше обратното, самите фирми биха имали интерес финансираният от тях университет да произведе компетентен човешки ресурс, който те да използват. Досега няма нито една образователна програма, която да е финансирана от частния бизнес. Това кара университетите да не се развиват динамично успоредно с икономиката и да не се движат според потребностите на пазара на труда.

Теорията за ендогенния растеж (Romer, 1986; Lucas, 1988) извежда, че изходното равнище на човешки капитал в даден момент предопределя темпа на ръст в следващи периоди, като основното предположение тук е наличието на положителни странични ефекти и „разпръскване на знанието“ (knowledge spillover) в икономиката.

От своя страна, обаче, емпиричните резултати от редица изследвания не могат да подкрепят напълно хипотезата за стимулиращ ефект на образованието в дълъг период.

За изследване на връзката се използват популярни индикатори като: среден брой години на обучение (Van Leuween и Foldvári, 2011; Van Leuween и Foldvári, 2013); коефициент на запусване (Silaghi и гр., 2014; Rusinova, 2007; Cetin и Dogan, 2015); дял на населението с дадена образователна степен (Smetkowski, 2013; Neucheva 2013); разходи за образование в публичния и/или частния сектор (Altar и гр., 2008; Neucheva, 2010; Próchniak, 2011; Koporczyński, 2014; Verbič и гр., 2014).

Преобладава изводът, че човешкия капитал и неговото образование стимулира растежа и е статистически значим фактор (Próchniak, 2011; Smetkowski 2013; Van Leuween и Foldvári, 2013). Чрез ендогенен модел за Словения, Verbič и гр. (2014) обосновават положителния дългосрочен ефект на по-високите разходи за образование и в последствие по-високото образователно равнище на трудовите ресурси.

Rusinova (2007) изтъква, че инвестициите в човешки капитал са положително корелирани с темпа на растеж на БВП на стра-

ните от ЦИЕ след 1995 г., но не и преди това (1990-1994г.). Според Neucheva (2010) държавните разходи за образование имат положителен статистически значим ефект за целия изследван панел от 20 страни от ЕС.

Няколко разработки, експлоатиращи разширената производствена функция на Cobb-Douglas, извеждат коефициент на еластичност, близък до 0,30 (Van Leewen и Foldravi, 2011; Neucheva, 2013; Koporczyński, 2014). Това означава, че 1% нарастване на запаса от човешки капитал, измерен чрез съответен индикатор, ускорява растежа на икономиката с 0,3 пункта.

За страните от ЦИЕ това е съществен въпрос предвид сравнително високото образователно равнище и промените в образователния профил на населението, обусловени от демографски процеси, периода на преход, образователните политики. Налага се изводът, че като цяло човешкият капитал и по-високото образователно равнище стимулират растежа и в частност производителността на труда (Нейчева, 2016, с. 44).

В настоящата разработка са експериментирани три модела за проверка на влиянието на образованието върху производителността на труда (ПТ) в България за периода 2000-2015 г. В първия модел се проследява показателят коефициент на записване на населението на възраст 19-23 години, вторият модел проследява влиянието на изменението на публичните разходи за образование върху производителността на труда, а третият модел изследва изменението на ПТ под влияние на броя на завършилите висше образование. Във всички модели ПТ е измерена чрез брутна добавена стойност на един зает по цени от 2010 г., т.е. по съпоставими цени (таблица 1).

Проверката на статистическите хипотези показва значимост на корелационния коефициент и параметрите в моделите, адекватност на експериментираните регресионни модели. Проверката за наличие на автокорелация в остатъчните компоненти около регресионната линия, извършена чрез критерия на Durbin-Watson, говори за липса на автокорелация, тъй като стойностите му са в допустимия интервал от 1,25 до 3,40 при 95% степен на доверие. Това ни дава основание да твърдим, че моделите могат да се използват за оценка на статистическата зависимост между производителността на труда и изследваните показатели в сектора на образованието. Извършените корелационен и регресионен анализ представят няколко резултата и са основание за следните изводи:

За целия период с по-голямо влияние върху ПТ е показателят коефициент на записване, но това е напълно нормално, тъй като през изследвания период има най-голям прием във висшите училища. Идентична е ситуацията и с другия изследван показател – броя на завършилите висше образование, докато при третия модел, където се изследва влиянието на публичните разходи за образование върху промените в ПТ, се установява, че тяхното влияние е малко по-слабо в сравнение с предходните показатели. Разгледаните параметри оказват различно влияние върху ПТ в страната и в много случаи едновременно действие на няколко фактора може да има не само стимулиращ, но и ограничаващ ефект за развитието ѝ. Независимо от това, през разглеждания период, въздействието на посочените детерминанти води до нарастване на ПТ по съпоставими цени за целия изследван период.

Таблица 1. Обобщени резултати за експериментираните модели

Модел	R	R Square	Std. Error	F Change	Sig. F Change	Durbin-Watson
1	0,972	0,945	546,39	242,20	0,000	1,852
2	0,881	0,776	1013,17	41,503	0,000	1,402
3	0,902	0,813	1011,14	60,814	0,000	1,418

Източник: Обобщения на автора на база изведените модели

Дискусия

Следователно, всеки един от изследваните показатели има своето място в анализа на ПТ и оказва влияние върху нейната величина в по-голяма или в по-малка степен. Затова е важно правилно да се управляват процесите, оказващи влияние върху величината и изменението им, тъй като ПТ е един от най-съществените показатели на всяка икономика и затова нейната величина следва да се наблюдава, а също и факторите, които оказват влияние върху нея, да се управляват в правилната посока. От това в крайна сметка ще зависи и икономическият растеж в страната, а това е особено необходимо в съвременните условия.

Заключение

Въпреки горепосочения негативен преглед на ситуацията и диалога между висшето образование, бизнеса и основните действащи лица в него – хората с диплома и работодателите, не смятам, че образованието в България е мит, стига да може да отговори адекватно на изискванията на все по-конкурентната професионална среда. Това обаче е отговорност както на университетите и желанията им за иновативност в процеса на даване на знания, така и на получаващите ги, т.е. на студентите. Студентите са основният фактор, от който зависят промените, защото само личност, която иска да се развива, използва всяка възможност да го прави. И въпреки това в много специалности, предлагани във ВУЗ-овете, липсва практическата приложимост, а четири или пет години учещите получават огромен набор от теоретични знания, голяма част от които им се налага да използват само в дните за поредния изпит.

В резултат на липсата на практическа насоченост редица специалисти поставят под въпрос необходимостта от висшето образование и неговото приложение и подценяват приноса му в производителността на страната.

И така, на базата на всички данни, може да се обобщи, че общо 70% от завършилите висше образование не работят по специалността си и следователно не се използва техният потенциал за подпомагане на производителността на труда. В контекста на настоящото изследване можем да направим извод, че една от основните причини за ниската производителност на труда, това са несъответствията в нуждите на бизнеса и това, което се предлага на пазара на труда. За съжаление не всеки висшест успява да се реализира по специалността си, а много често дори и не може да си намери квалифицирано работно място. Социалната практика, т.е. бизнесът и образованието не говорят на един език. Бизнесът не мисли за това какви специалисти биха му били необходими след 5-6 години и това няма как да не се отрази на производителността на труда във всяка една българска организация, а и в икономиката като цяло. Необходим е ясен диалог между всички участници в този процес, за да се установят впоследствие видимите резултати на значението на образованието върху производителността.

Цитирани източници:

Да се изправим пред предизвикателството. Лисабонската стратегия за растеж и заетост. Доклад от висшестоящата група, 2004, с. 106.

(Da se izpravim pred predizvikatelstvoto. Lisabonskata strategija za rastej i zaetost. Doklad ot visshestoyshtata grupa, 2004, s. 106)

Евгениев, Е., 2007. Промените в трудовата дейност, София: ИК Шанс АД.

(Evgeniev, E., 2007. Promenite v trydovata deynost, Sofia: IK Shans AD)

Европа 2020: Национална програма за реформи, актуализация, Министерство на финансите, 2012, с. 31-40.

Дискусия

(Evropa 2020: Natsionalna programa za reformi, aktualizatsia, Ministerstvo na finansite, 2012, s. 31-40)

Европейска комисия, „Европа 2020: стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“, 2010, с. 14.

(Evropejska komisija, “Evropa 2020: strategia za inteligentен, ustojchiv i priobshtavasht rastezh, 2010, s. 14)

Евростат, Пазар на труда, Наблюдение на работната сила.

(Eurostat. Pazar na truda, Kablyudenie na работната сила)

Зарева, Ир., М. Матев, А. Кирова, 2014. Висшето образование и науката в България, Икономически, социални и гъндър измерения, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

(Zareva, Ir., M. Matev, A. Kirova, 2014. Vissheto obrazovanie i naukata v Bulgaria, Ikonomicheski, socialni i dzhendar izmerenia, Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”)

Илиев, Цв., 2009. Висшето образование в България и икономическите детерминанти на XXI век, *сп. Диалог*, 2/2009, с. 85.

(Iliev, Cv., 2009. Vissheto obrazovanie v Bulgaria i ikonomicheskite determinant na XXI vek, *sp. Dialog*, 2/2009, s. 85)

Минчева, Л., 2008. Работоспособност: Оценка чрез определяне на индекса на работоспособността, София: Национален център по опазване на общественото здраве.

(Mincheva, L., 2008. Rabotosposobnost: Otsenka chrez opredelyane na indeksa na rabotosposobnostta, Sofia: Natsionalen tsentar po opazvane na obshtestvenoto zdrave)

Висше образование

Национален план за действие по заетостта през 2003 година, приет с решение на МС № 311 от 25 април 2003 г., с. 37.

(Natsionalen plan za deystvie po zaetostta prez 2003 godina, priet s reshenie na MS № 311 ot 25 april 2003 g., s. 37)

Нейчева, М., 2016. Човешкият капитал в съвременните икономически изследвания: систематичен преглед на литературата за страните от Централна и Източна Европа, *сп. Бизнес посоки*, 1/2016, с. 44.

(Nejcheva, M., 2016. Choveshkiat kapital v savremennite ikonomicheski izsledvania: sistematischen pregled na literaturata za stranite ot Tsentralna i Iztochna Evropa, *sp. Biznes posoki*, 1/2016, s. 44)

Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA), The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process – Implementation Report, 2015.

<http://kanal6.bg/index.php/predavaniq/shortnews/6354-nuzhni-sa-efektivni-reformi-za-spasyavaneto-na-balgarskoto-obrazovanie>

<http://www.vesti.bg>, 21.02.2015 г.

<http://profit.bg>, достъпно на 27.02.16 г.

(<http://profit.bg>, достъпно на 27.02.16 г.)

<http://www.segabg.com>, достъпно на 25.06.16 г.

(<http://www.segabg.com>, достъпно на 25.06.16 г.)

<http://kultura.bg>, достъпно на 25.06.2016 г.

(<http://kultura.bg>, достъпно на 25.06.2016 г.)

www.dnevnik.bg, 29 юли 2015 г.

www.Webcafe.bg/ld_1560462295,dartsnews.bg/News/19541